

QOCHQINLAR HUQUQI VA REAL HAQIQAT

Razakova Farangiz Karim qizi,

Toshkent shahar adliya boshqarmasi, Mirzo Ulug'bek tuman adliya bo'limi,

Mirzo Ulug'bek tumani FHDYO bo'limi, Ish yurituvchi xodimi

E-mail: farangizrzaqova@gmail.com

Annotatsiya

So'nggi yillarda majburiy migratsiya bo'yicha olimlar "mintaqadagi boshpanalarni qayta ishlash", "mintaqaviy himoya zonalari" va "tranzitni qayta ishlash markazlari" bo'yicha hozirgi (yoki qayta tiklangan) munozaralar atrofida yangi boshpana paradigmasi paydo bo'lishini ko'ryapmizmi, degan savolni berishni boshladilar. Shunga o'xshash g'oyalar bir muncha vaqtdan beri turli shakllarda bo'lgan bo'lsa-da, hozirgi vaqtda Evropa Ittifoqidagi munozaralarda, BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi konvensiyasida, Buyuk Britaniya hukumatining boshpana izlovchilarga "yangi" yondashuvlar bo'yicha taklifida va tegishli takliflarda ko'rinadigan fikrlash konvergentsiyasi mavjud. Ushbu tezisda yangi boshpana paradigmasi paydo bo'ladimi yoki yo'qmi, diqqat markazida bo'lgan qayta ishlash markazlari atrofidagi munozaralarga qisqacha nazar tashlanadi va yerdagi o'zgarishlarni o'rganish va taxmin qilingan yangiliklar qanchalik yangi yoki yagona paradigmani tashkil etishi so'raladi. Biz taklif qilamizki, stolda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan taklif va loyihalar bo'lsa-da, aslida ularning barchasida umumiy mantiq yotadi. Turli takliflarning eskizini ko'rib chiqqach, biz ushbu o'zgarishlarda ishtirok etayotgan ba'zi davlatlarning pozitsiyalarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: boshpana, qochqin, migratsiya, xalqaro himoya, BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi, Xalqaro qochqinlar rejimi.

Ushbu tezis mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. Boshpana, "davlat o'z hududida yoki boshqa joyda, uning ba'zi organlari nazorati ostida, uni izlash uchun kelgan shaxsga taqdim etadigan himoya" deb tushuniladi¹. Boshpana olish xalqaro huquqda taniqli institut va uning tarixiy ildizlari davlat amaliyotida yaxshi shakllangan². Boshpana qochoqlik maqomidan farq qiladi, chunki birinchisi himoya qilish institutini tashkil qiladi, ikkinchisi esa tegishli xalqaro hujjatlarda qochqin ta'riflariga javob beradigan shaxslarga taqdim etiladigan himoya mazmuniga ishora qiladi. Shunday qilib, boshpana va qochqin maqomi ikkita alohida, ammo o'zaro bog'liq muassasadir. Turli toifadagi shaxslarga, shu jumladan qochqin bo'lmagan,

¹ Institute of International Law (5th Commission), 'Asylum in Public International Law', Resolutions Adopted at its Bath Session (September 1950) art 1.

² For an overview of the evolution of this institution, see Atle Grahl-Madsen, Territorial Asylum (Almqvist & Wiksell International 1980), and Egidio Reale, 'Le droit d'asile' (1938) 63 Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye 473.

ammo himoyaning boshqa shakllaridan foydalanadigan shaxslarga davlatlar tomonidan taqdim etiladigan himoyaga ishora qilish uchun yaratilgan. Ushbu bob umumbashariy va mintaqaviy miqyosdagi xalqaro huquqda boshpana olish huquqini, shu jumladan boshpana so'rash va boshpana olish huquqini o'rganadi.

U xalqaro huquq va amaliyotda boshpana evolyutsiyasini, shuningdek, bir qator sudlarning, xususan, Yevropa Ittifoqi Adliya sudi (YIAS) va Inson huquqlari bo'yicha Amerikalararo sudi (IHBAS) yurisprudensiyasini o'rganish orqali amalga oshiradi). Inson va xalqlar huquqlari bo'yicha Afrika sudi (IXHBAS) hali boshpana huquqi to'g'risida aniq qaror qilmagan bo'lsa-da, bobda Afrikadagi himoyaning mintaqaviy standartlari ko'rib chiqiladi. Bob ushbu masalalarni tarixiy nuqtai nazardan o'rganib, boshpana, qochqin maqomi va xalqaro himoyaga oid o'yinning hozirgi holatini, shu jumladan 2018-yil dekabr oyida Qochqinlar bo'yicha Global shartnoma kontekstida tanqid qilishni taklif qiladi. Bu shartnoma mintaqaviy kontekstlarda yuzaga keladigan tendentsiyalarni ko'rib chiqadi va ularning qochqinlar va himoyaga muhtoj boshqa shaxslar oldidagi davlat majburiyatlarini yaxlit talqin qilishga qo'shgan hissasini tahlil qiladi.

Tadqiqotning usullari: kuzatish, tarixiylik, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, mantiqiylik, qiyosiy-huquqiy, statistik hamda ilmiy bilishning boshqa usullari.

Boshpani va qochqinlar huquqi o'rtasidagi munosabatlar. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, boshpana qochqin maqomidan farq qiladi: birinchisi himoya institutini tashkil qiladi, ikkinchisi esa boshpanadan foydalanayotganlarga taqdim etiladigan himoya mazmuniga ishora qiladi³. Bundan tashqari, boshpana ham davlatlarning uni berish huquqi, ham jismoniy shaxslarning boshpana olish huquqi hisoblanadi⁴. Boshpana berish amaliyoti qochqinlarni himoya qilish bo'yicha xalqaro rejim (XX asrda urushlararo davrda paydo bo'lgan) va inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro rejimi (1948-yildan keyin BMT tomonidan ishlab chiqilgan). Boshpana davlat o'z hududida (hududiy boshpana) yoki uning ayrim organlari nazorati ostidagi boshqa joyda (masalan, diplomatik binolar va harbiy kemalar) jismoniy shaxsga beradigan himoyani tashkil etadi.

Adabiyotlarda yaxshi o'rganilgan inson huquqlarining diniy va tarixiy asoslari haqida batafsil ma'lumot berish ushbu bobning doirasidan tashqarida bo'lsa-da⁵ boshpana inson xulq-atvoriga oid me'yorlarning shaxslarga, shuningdek, jamiyatlarga nisbatan eng qadimiy

³ For a discussion on the distinction between asylum and refugee status, see María-Teresa Gil-Bazo, 'Asylum as a General Principle of International Law' (2015) 27 IJRL 3, 7–10.

⁴ For an analysis of the dual nature of asylum, see María-Teresa Gil-Bazo, 'The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Right to be Granted Asylum in the Union's Law' (2008) 27(3) RSQ 33, 37–40.

⁵ On the historical and religious background of asylum, see Reale (n 2) 473–510; Cristina Gortázar Rotaecche, Derecho de Asilo y 'No Rechazo' del Refugiado (Dykinson 1997) 38–59; María-Teresa Gil-Bazo, The Right to Asylum as an Individual Human Right in International Law: Special Reference to European Law (UMI 1999) 33–56; William Felice, 'The Historical Foundation of Human Rights' (1998) 12 Ethics & International Affairs 221; and Christian Green and John Witte, 'Religion' in Dinah Shelton (ed), The Oxford Handbook of International Human Rights Law (OUP 2013).

majmuida ildizlarini topadi. Darhaqiqat, boshpananing me'yoriy xususiyatiga dalil uning tabiatida diniy amr, insonni adolatdan ilohiy himoya qilishga chaqiriq sifatida topish mumkin. Uchta monoteistik din ham begonalarni mehmondo'stlik va himoya qilish majburiyatini yuklaydi, bu esa vaqt o'tishi bilan boshpana berish qonuni va amaliyotining antropologik va tarixiy kelib chiqishining muhim jihatini tashkil etadi.

Yigirmanchi asrda qochqinlarni himoya qilish bo'yicha xalqaro rejim paydo bo'lishidan ancha oldin, boshpana ming yillar davomida amalda bo'lgan va ko'pgina qadimgi sivilizatsiyalarda ma'lum bo'lgan. Miloddan avvalgi XIII asrda Ramzes II va Xetitlar qiroli Xatusil III o'rtasida tuzilgan Kadesh shartnomasi birinchi ma'lum bo'lgan xalqaro shartnoma bo'lib, unda himoya moddalari mavjud⁶. To'qqizta qoidada, shartnoma ikki suveren o'rtasida aholi almashinuvi faqat shaxslarning o'zlari ham, ularning oilalari ham jazoga tortilmasligi sharti bilan amalga oshirilishini belgilaydi⁷. O'zining ibtidoiy shaklida boshpana siyosiy ta'qibga uchraganlarga emas, balki begunoh yoki aybdor bo'lishi mumkin bo'lgan og'ir ahvolda bo'lganlarning kengroq toifasiga tegishli edi.

Bugungi kunda boshpana butun dunyo konstitutsiyalarida qochqinlar va boshqa quvg'inga uchragan shaxslarning huquqi sifatida mustahkamlangan va u xalqaro huquqning umumiy tamoyili maqomiga ega bo'lganini ta'kidlash mumkin⁸. Bundan farqli o'laroq, xalqaro huquqda qochqinlar maqomi faqat XX asrning boshlarida o'z kelib chiqishi mamlakati himoyasidan mahrum bo'lgan shaxslar guruhlarini aniqlaydigan shartnoma bilan belgilandi⁹. Qochqinlarga nisbatan muomala standartini belgilovchi xalqaro shartnomalarning qabul qilinishi qochqinlar xalqaro hamjamiyat tomonidan jamoaviy javob berishni talab qiladigan nodavlat fuqarolarning maxsus guruhi ekanligini anglashini aks ettirdi. Xalqaro qochqinlar rejimi davlatlar o'rtasida majburiy muhojirlarning ushbu toifasiga nisbatan o'zaro majburiyatlarini e'tirof etishini bildirdi, bu ularning qochish sabablari yoki og'ir ahvoli bilan emas, balki davlat tomonidan ularning fuqaroligi himoyalanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda qochqinlarni himoya qilishning xalqaro huquqiy rejimi Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya va uning 1967-yilgi Protokolida, shuningdek, Afrika, Lotin Amerikasi va yaqinda Yevropada ishlab chiqilgan mintaqaviy hujjatlarda mustahkamlangan. 2018-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi Qochqinlar bo'yicha Global shartnomani tasdiqladi. U mezbon mamlakatlar yukini yengillashtirish hamda qochqinlar va mezbon

⁶ François Crépeau, *Droit d'asile. De l'hospitalité aux contrôles migratoires* (Bruylant 1995) 29; Eduardo Luque Angel, *El derecho de asilo* (San Juan Eudes 1959) 42; William R Smyser, 'Refugees: A Never-Ending Story' in Richard Pierre Claude and Burns H Weston (eds), *Human Rights in the World Community* (2nd edn, University of Pennsylvania Press 1992) 114; Georg Stadtmüller, *Historia del Derecho Internacional Público* (Aguilar 1961) 16.

⁷ For a transcript of the protection clauses, including the exchanges of population between sovereigns and the treatment to be afforded to strangers, see Wolf Gunther Plaut, *Asylum: A Moral Dilemma* (Praeger 1995) 145–7.

⁸ For a full analysis of the nature of asylum as a general principle of international law, see Gil-Bazo (n 4).

⁹ See for instance the refugee definitions in the Arrangement relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees (adopted 12 May 1926) 89 LNTS 47. See also James C Hathaway, 'The Evolution of Refugee Status in International Law: 1920–1950' (2008) 33 ICLQ 348; Guy S Goodwin-Gill and Jane McAdam, *The Refugee in International Law* (3rd edn, OUP 2007) 16–20.

hamjamiyat a'zolariga foyda keltirish uchun qo'llab-quvvatlashni talab qiluvchi soha sifatida xalqaro himoya ehtiyojlarini aniqlashga urg'u beradi:

Individual xalqaro himoya talablarini adolatli va samarali aniqlash mexanizmlari davlatlarga o'zlarining tegishli xalqaro va mintaqaviy majburiyatlariga muvofiq o'z hududidagi shaxslarning maqomini himoya qilish bo'yicha kamchiliklarni bartaraf etadigan va barcha muhtojlarga tegishli tarzda aniqlash imkoniyatini beradi. Qochqinlar bo'yicha Global shartnoma qonuniy kuchga ega emas. Buning o'rniga, u BMTga a'zo davlatlar o'rtasida mavjud xalqaro himoya majburiyatlarini bajarishda adolatli yuk va mas'uliyatni taqsimlashga yordam berish uchun mo'ljallangan.

Boshpana va xalqaro himoya. Garchi boshpana xalqaro huquqda uzoq vaqtdan beri tashkil etilgan institut sifatida nafaqat qochqinlarni, balki himoyaga muhtoj boshqa guruhlarni ham qamrab olsa ham, yaqinda bunday shaxslarga berilgan himoya "xalqaro himoya" atamasi bilan qamrab olingan. Fortin ishonchli tarzda ta'kidlaganidek, bu atama dastlab xalqaro hamjamiyat qochqinlarga (va boshqalarga, masalan, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga) taqdim etadigan "diplomatik himoya"ni nazarda tutgan¹⁰ va bu mezbon davlat qochqinlarga taqdim etayotgan huquqlar, imtiyozlar va majburiyatlar to'plamidan farq qiladi va bu "boshpana" atamasi bilan yaxshiroq tavsiflanadi¹¹. Xalqaro himoya va boshpana yaxshi o'rnatilgan atamalar bo'lishiga qaramay, Evropa Komissiyasi 2000-yilda o'rnatilgan terminologiyadan ajralib chiqishni tanladi va qochqinlarga Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar tomonidan taqdim etilgan himoyaga ishora qilish uchun xalqaro himoyadan (boshpana o'rniga) foydalanishni tanladi.

Keyinchalik bu atama 2001-yilda Yevropa Komissiyasining malakaviy direktiva deb nomlangan taklifida paydo bo'ldi va oxir-oqibat 2004-yilda Yevropa Ittifoqi qochqinlar va qo'shimcha himoyaga ega bo'lgan shaxslarning maqomi to'g'risidagi malaka direktivasini qabul qilgandan so'ng birinchi marta qonunga kirdi¹². Aytish mumkinki, bu o'zgarish Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya ma'nosida qochqinlarga boshpana berishni cheklashga urinish bo'lib, yangi atama himoyaga muhtoj barcha shaxslarga nisbatan qo'llaniladi (jumladan, an'anaviy ravishda boshpana so'rab murojaat qilganlarga ham)¹³.

Yevropa Ittifoqining bunday yondashuvi oxir-oqibat Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya asoslari yoki xalqaro inson huquqlari qonunchiligi asosida boshpana berilgan barcha shaxslar

¹⁰ Antonio Fortin, 'The Meaning of "Protection" in the Refugee Definition' (2000) 12 IJRL 548.

¹¹ María-Teresa Gil-Bazo, 'Refugee Status and Subsidiary Protection under EC Law: The Qualification Directive and the Right to Be Granted Asylum' in Anneliese Baldaccini, Elspeth Guild, and Helen Toner (eds), *Whose Freedom, Security and Justice? EU Immigration and Asylum Law and Policy* (Hart Publishing 2007) 229, 237.

¹² Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on Minimum Standards for the Qualification and Status of Third Country Nationals or Stateless Persons as Refugees or as Persons Who Otherwise Need International Protection and the Content of the Protection Granted [2004] OJ L304/12, art 2. This was recast in 2011: Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on Standards for the Qualification of Third-Country Nationals or Stateless Persons as Beneficiaries of International Protection, for a Uniform Status for Refugees or for Persons Eligible for Subsidiary Protection, and for the Content of the Protection Granted (recast) [2011] OJ L337/9.

¹³ It should be stressed that asylum is an ancient legal institution that predates the refugee regime and, therefore, the beneficiaries of asylum have historically included not only the groups that were later identified as refugees within the meaning of the UN Refugee Convention, but many others. For an overview of asylum in historical terms, see Gil-Bazo (n 7).

uchun yagona maqomni qabul qilishdan ko'ra, Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyani to'ldiruvchi, xalqaro inson huquqlari qonuni bilan himoyalangan shaxslar uchun alohida maqomni o'z ichiga olgan millatlararo xarakterdagi birinchi huquqiy hujjatning qabul qilinishiga olib keldi. MakAdam tushuntirganidek: “Qo‘shimcha himoya”ning “qo‘shimcha” jihati shaxsga beriladigan himoya shakli yoki natijaviy maqom emas, balki qo‘shimcha himoyaning manbai ekanligini anglash zarur. Uning asosiy vazifasi himoyalaniş huquqiga muqobil asos yaratishdir”¹⁴. Haqiqatan ham, Yevropa Komissiyasi “Jeneva konvensiyasiga muvofiq tan olingan qochqinlar va qo‘shimcha himoyaga ega bo‘lgan shaxslarga bir xil turdagi huquqlarni beruvchi yagona maqomga ega bo‘lish” variantini ko‘rib chiqdi¹⁵. Biroq, bu variant barcha a'zo davlatlar tomonidan ma'qullanmadi va shuning uchun bu masala bo'yicha Direktiv yuqorida aytib o'tilganidek, ikkita alohida maqomni kiritdi. Ushbu Yevropa mintaqaviy yondashuvi keyinchalik 2000-yilgi Global maslahatlashuvlarida qo'shimcha himoyani ko'rib chiqqan BMT Qochqinlar Komissarligi tomonidan global miqyosda ma'qullandi.

Himoyaga muhtoj barcha shaxslar uchun tegishli yagona maqomga ega bo'lgan qochqinlarning kengaytirilgan ta'rifini (Afrika yoki Lotin Amerikasi mintaqalarida bo'lgani kabi) talab qilish o'rniga, u davlatlarni 1951-yilgi Konvensiyaning qochqinlar maqomi bo'yicha asoslari birinchi bo'lib ko'rib chiqiladigan yagona tartibni o'rnatishning mohiyatini ko'rib chiqishga chaqirgan holda himoya qilish bo'yicha kun tartibini qabul qildi, bunda zarurat va to'g'ri bo'lsa, qo'shimcha himoya shakllarini berish uchun asoslar mumkin bo'lgan holatlarni o'rganish orqali kuzatilishi kerak¹⁶. 2005-yilda BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi Ijroiya qo'mitasi butun dunyo bo'ylab davlatlar o'rtasida qo'shimcha himoyadan foydalanishni rag'batlantiradigan xulosa qabul qildi, unda "xalqaro himoyaga muhtoj bo'lgan va 1951-yilgi Konvensiyadagi qochqinlar ta'rifiga yoki 1967-yilgi Protokolga javob bermaydigan shaxslar uchun qo'shimcha himoya shakllaridan foydalanish" rag'batlantirildi. Ko'rinib turibdiki, Yevropaning mintaqaviy yondashuvi uning maqsadi konvensiyadagi qochqinlarning boshpana olish huquqini cheklashdan iborat bo'lgan (boshpana berishning tarixiy an'alaridan tashqari) keyinchalik BMT Qochqinlar Komissarligi tomonidan butun dunyo bo'ylab tanqidsiz ma'qullangan, va boshqa mintaqaviy organlar tiliga implimitatsiya qilinganga o'xshaydi. Darhaqiqat, Inson huquqlari bo'yicha Amerikalalararo komissiya endi boshpana haqidagi qarorlarida xalqaro himoyaga ishora qiladi. Eng achinarlisi shundaki, Amerika boshpana berish bo'yicha uzoq va prinsipial an'anaga ega bo'lib, o'z amaliyotiga va qochqinlar haqidagi kengaytirilgan ta'rifiga yot tushunchani qabul qilishni tanladi.

Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, Xalqaro himoya BMTning qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligining o'zi taqdim etayotgan himoyaga nisbatan haqli ravishda foydalanilsa-da, bu

¹⁴ Jane McAdam, *Complementary Protection in International Refugee Law* (OUP 2007) 23.

¹⁵ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Towards a Common Asylum Procedure and a Uniform Status, Valid throughout the Union, for Persons Granted Asylum [2000] COM(2000) 755 final, 12.

¹⁶ UNHCR, 'Global Consultations on International Protection. Agenda for Protection', UN doc A/ AC.96/965/Add.1 (26 June 2002) Goal 1, Objective 3, 6–7.

atamaning Davlatlar tomonidan taqdim etilayotgan himoyaga nisbatan qo'llanilishi bilan bog'liq masala, bu Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyaning noto'g'ri talqinini tashkil etadi va himoyaga muhtoj bo'lganlarning barchasini qamrab oluvchi yaxshi o'rnatilgan va inklyuziv "boshpana" atamasidan foydalanishdan voz kechadi. Boshpana tarixi va uning konstitutsiyaviy qoidalardagi hozirgi tahriri shuni ko'rsatadiki, boshpana himoya muassasasi sifatida nafaqat Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya doirasidagi qochqinlar uchun, balki himoyaga muhtoj boshqa toifadagi shaxslar uchun ham ochiqdir. Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyada belgilanganidan boshqa sabablarga ko'ra himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslarni boshpana himoya qilish instituti sifatida taqdim etadigan himoyadan chiqarib tashlash uchun hech qanday sabab yo'q.

Boshpanadan foydalanish huquqi. Qochqinning boshpanadan foydalanish huquqi Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyada inson huquqlari to'g'risidagi qonun bilan to'ldiriladigan huquqiy maqom orqali umume'tirof etilgan deb qabul qilinadi ¹⁷(chunki Konvensiyadagi ba'zi huquqlar ancha cheklangan). Xususan, Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya davlat fuqarolari yoki umuman chet elliklar bilan tenglik asosida bir qator huquqlarni belgilaydi, jumladan, din erkinligi huquqi, o'zaro munosabatlardan ozod qilish, mulk huquqi (shu jumladan sanoat), uyushmalar, sudlarga kirish, ishga joylashish, o'z-o'zini ish bilan ta'minlash, erkin kasblarga ega bo'lish, ratsion, uy-joy, ta'lim, yordam va ijtimoiy ta'minot, davlat ichida erkin harakatlanish, shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar, sayohat hujjatlari, soliq to'lovlari, mol-mulknini topshirish va fuqarolikka qabul qilish¹⁸. Keyinchalik inson huquqlari bo'yicha konvensiyalarga kiritilgan, ammo qochqinlar uchun ham muhim bo'lgan huquqlarga misol sifatida sog'liqni saqlash huquqini keltirish mumkin.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 14(1) moddasining amal qilish doirasi bahsli. Bu kelib chiqqan davlatga qarshi amalga oshirilishi mumkin bo'lgan huquqdir, ehtimol Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 12 (2) moddasi ham (har qanday mamlakatni tark etish huquqi). Masalan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga muvofiq boshpana so'ragan shaxs boshqa davlatning mansabdor shaxsi, elchixonasi yoki konsullikka da'vo bilan murojaat qilishi mumkin¹⁹. Shartnoma doirasidagi shaxsning boshpana berilishi shartini bajaradimi yoki yo'qmi, bu boshqa masala.

Boshpana so'rash huquqi birinchi navbatda protsessual oqibatlarga olib keladi. Davlatlar uni amalga oshirish uchun shaxs huquqdan foydalanishi mumkin bo'lgan tartiblarga ega bo'lishi kerak. Boshpana so'rash uchun zarur bo'lgan tartib-qoidalar davlatlardan shaxsga da'vo qilish

¹⁷ Edwards (n 28) 300; James C Hathaway, *The Rights of Refugees under International Law* (CUP 2005).

¹⁸ Refugee Convention, arts 4, 7, 13–24, 26–30, 34. 58 See eg ICESCR, art 12(1). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>

¹⁹ Gregor Noll, 'Seeking Asylum at Embassies: A Right to Entry under International Law' (2005) 17 *IJRL* 542; Kate Ogg, 'Protection Closer to Home? A Legal Case for Claiming Asylum at Embassies and Consulates' (2014) 33(4) *RSQ* 81.

imkoniyatini yaratishni talab qilishdan tashqari, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi tamoyillarini ham hurmat qilishi kerak (masalan, 7-moddadagi kamsitmaslik tamoyili). Edvards boshpana so'rash huquqining protsessual talablari inson huquqlari bo'yicha keyingi konvensiyalarda mavjud bo'lgan huquqlarni hisobga olgan holda va ularga rioya qilgan holda talqin qilinishi kerakligini ta'kidlaydi. Tegishli protseduralar ta'qib yoki jiddiy zararning tegishli xavfini qanday baholash bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga olishi kerak. Biroq, davlatlar hech qanday tartib-qoidalarga ega bo'lmasligi yoki nomaqbul bo'lishi mumkin.

Davlatlar qo'llanilishi kerak bo'lgan tartib-qoidalar bo'yicha o'z holiga tashlab qo'yilgan bo'lsa-da, boshpana berish tartib-qoidalari bo'yicha xalqaro qochqinlar va inson huquqlari qonunchiligidagi o'zgarishlar muhim ahamiyatga ega. Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyaga ko'ra, protsessual bo'shliq qisman BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligining Qochqin maqomini aniqlash tartib-qoidalari va mezonlari bo'yicha qo'llanmasini qabul qilish orqali bartaraf etildi²⁰.

Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquqqa muvofiq, davlatlardan yuqori darajadagi sudlar va shartnoma tuzilmalari o'zlarining qaytarib yubormaslik to'g'risidagi qonunlari bo'yicha protsessual standartlarni ishlab chiqdilar, ular amalda davlatlar tomonidan boshpana to'g'risidagi ishlarda qo'llanilishi kerak²¹. Demak, boshpana so'rash huquqini amalga oshirish uchun zarur tartib-qoidalar bo'yicha Davlatlarning ixtiyori cheksiz emas. Shu sababli, konstitutsiyaviy sudlar boshpana huquqi doirasi to'g'risida mintaqaviy hujjatlarga asoslanib qaror qildilar.

Yevropada Bolgariyadagi Sofiya shahar ma'muriy sudi Yevropa Ittifoqi Adliya sudidan allaqachon aytib o'tilgan Halaf ishi bo'yicha boshpana huquqi mazmunini izohlashni so'radi. Yevropa Ittifoqi Adliya sudi qaroridan so'ng, Sofiya sudi milliy sud ishlarini yuritishda qaror chiqardi: [Yevropa Ittifoqining asosiy huquqlari to'g'risidagi] Nizomning 18-moddasi va Yevropa Ittifoqining faoliyati to'g'risidagi shartnoma (YEI) tomonidan kafolatlangan boshpana huquqi har bir uchinchi davlat fuqarosining boshpana so'rab murojaat qilgan a'zo davlat Yevropa Ittifoqi Adliya sudi 78(1)-moddasida ko'rsatilgan maqsadga erishish majburiyatini bajarishi uchun har qanday xalqaro himoyaga muhtoj fuqaroga uchinchi davlatga tegishli maqomni taqdim etish huquqiga ega²².

Xuddi shunday, Afrika tizimidan boshpana so'rash huquqi ham mintaqadagi mahalliy sudlar tomonidan qochqinlarni himoya qilish bo'yicha maxsus mintaqaviy hujjatlarga tayangan holda ko'rib chiqildi. 2018-yil dekabr oyidagi muhim qarorida Janubiy Afrika Konstitutsiyaviy sudi Afrika Xartiyasining 12(3) moddasiga ishora qilib, uning Janubiy Afrikaga alohida

²⁰ UNHCR, Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status and Guidelines on International Protection under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees, HCR/1P/4/ENG/REV.4 (1979, reissued 2019).

²¹ Helena Johanna Margo Baldinger, Rigorous Scrutiny Versus Marginal Review. Standards on Judicial Scrutiny and Evidence in International and European Asylum Law (Wolf Legal Publishers 2013); Dana Baldinger, Vertical Judicial Dialogues in Asylum Cases—Standards on Judicial Scrutiny and Evidence in International and European Asylum Law (Brill 2015).

²² Zuheyr Freyeh Halaf v Darzhavna agentsia za bezhantsite pri Ministerski savet, Sofia City Administrative Court, Judgment No 297 (15 January 2014) para 21 (emphasis added). The authors are indebted to Valeria Ilareva for her translation of the judgment.

taalluqliligini ta'kidladi va "Janubiy Afrikaning majburiyati qochqinlarga imkoniyat berilishini ta'minlashdan iborat" deb topdi. Sud boshpana so'rash huquqi va tegishli qaror qabul qilish tartibidan foydalanish qaytarib yubormaslik tamoyilidan kelib chiqqan konstitutsiyaviy imperativlar ekanligini tushuntirdi. Xuddi shunday, boshpana so'rab murojaat etishdagi har qanday kechikishlar hech qachon "boshpana so'rash jarayonini boshlashdan mutlaq diskvalifikatsiya"ga olib kelishi mumkin emas.

Xulosa

Ushbu bob qochqin maqomi va boshpana o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib chiqdi va ular alohida, lekin bir-biriga bog'liq institutlar ekanligini ta'kidladi. Boshpana tabiatini davlatlarning o'z suverenitetini amalga oshirishdagi huquqi, shuningdek, shaxslarning uni olish huquqi sifatida aniqlagandan so'ng, bobda boshpana o'rnini bosuvchi atama sifatida "xalqaro himoya" tushunchasining paydo bo'lishi ko'rib chiqildi. Keyingi bob BMT darajasida inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro tizimda boshpana olish huquqini o'rganib chiqdi va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida boshpana izlash va undan foydalanish huquqining cheklangan doirasini qayd etdi. Ushbu bob mintaqaviy miqyosdagi xalqaro shartnomalarda boshpana olish huquqining sud talqinini ko'rib chiqdi, bu esa sud amaliyotining kamligini ko'rsatdi. Boshpana huquqi bo'yicha konstitutsiyaviy sudlarning sud amaliyoti mintaqaviy darajada batafsil ishlanmalarning yo'qligini qoplashi mumkin bo'lsa-da, davlat amaliyoti va uning xalqaro huquqda boshpana huquqini chegaralashdagi ahamiyati bo'yicha keyingi tadqiqotlar hali ham yetarlicha o'rganilmagan soha bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi (10.12.1948) <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights#:~:text=Everyone%20is%20entitled%20to%20all,property%2C%20birth%20or%20other%20status;>
2. Xalqaro Mehnat Tashkilotining ishchi-migrantlar to'g'risidagi 97- sonli Konvensiyasi (1949-yilda qayta ko'rib chiqilgan) https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312242:NO;
3. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida xalqaro pakt (16.12.1966). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights;>
4. Qochqinlar maqomi to'g'risida konvensiya (14.12.1950). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees;>

5. Fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning (apatridlar) maqomi to‘g‘risida konvensiya (1954 yil 1954 sentyabr) https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf;
6. Mehnat migratsiyasi va mehnat migrantlarning ijtimoiy himoyasi sohasida hamkorlik to‘g‘risida Bitim (1994 yil) <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4153>;
7. For an overview of the evolution of this institution, see Atle Grahl-Madsen, *Territorial Asylum* (Almqvist & Wiksell International 1980), and Egidio Reale, ‘Le droit d’asile’ (1938) 63 *Recueil des Cours de l’Académie de Droit International de La Haye* 473.
8. For a discussion on the distinction between asylum and refugee status, see María-Teresa Gil-Bazo, ‘Asylum as a General Principle of International Law’ (2015) 27 *IJRL* 3, 7–10.
9. For an analysis of the dual nature of asylum, see María-Teresa Gil-Bazo, ‘The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Right to be Granted Asylum in the Union’s Law’ (2008) 27(3) *RSQ* 33, 37–40.
10. Gregor Noll, ‘Seeking Asylum at Embassies: A Right to Entry under International Law’ (2005) 17 *IJRL* 542; Kate Ogg, ‘Protection Closer to Home? A Legal Case for Claiming Asylum at Embassies and Consulates’ (2014) 33(4) *RSQ* 81.
11. UNHCR, *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status and Guidelines on International Protection under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*, HCR/1P/4/ENG/REV.4 (1979, reissued 2019).
12. Antonio Fortin, ‘The Meaning of “Protection” in the Refugee Definition’ (2000) 12 *IJRL* 548.
13. María-Teresa Gil-Bazo, ‘Refugee Status and Subsidiary Protection under EC Law: The Qualification Directive and the Right to Be Granted Asylum’ in Anneliese Baldaccini, Elspeth Guild, and Helen Toner (eds), *Whose Freedom, Security and Justice? EU Immigration and Asylum Law and Policy* (Hart Publishing 2007) 229, 237.
14. Edwards (n 28) 300; James C Hathaway, *The Rights of Refugees under International Law* (CUP 2005).
15. Helena Johanna Margo Baldinger, *Rigorous Scrutiny Versus Marginal Review. Standards on Judicial Scrutiny and Evidence in International and European Asylum Law* (Wolf Legal Publishers 2013); Dana Baldinger, *Vertical Judicial Dialogues in Asylum Cases—Standards on Judicial Scrutiny and Evidence in International and European Asylum Law* (Brill 2015).
16. *Zuheyr Freyeh Halaf v Darzhavna agentsia za bezhantsite pri Ministerski savet*, Sofia City Administrative Court, Judgment No 297 (15 January 2014) para 21 (emphasis added). The authors are indebted to Valeria Ilareva for her translation of the judgment.